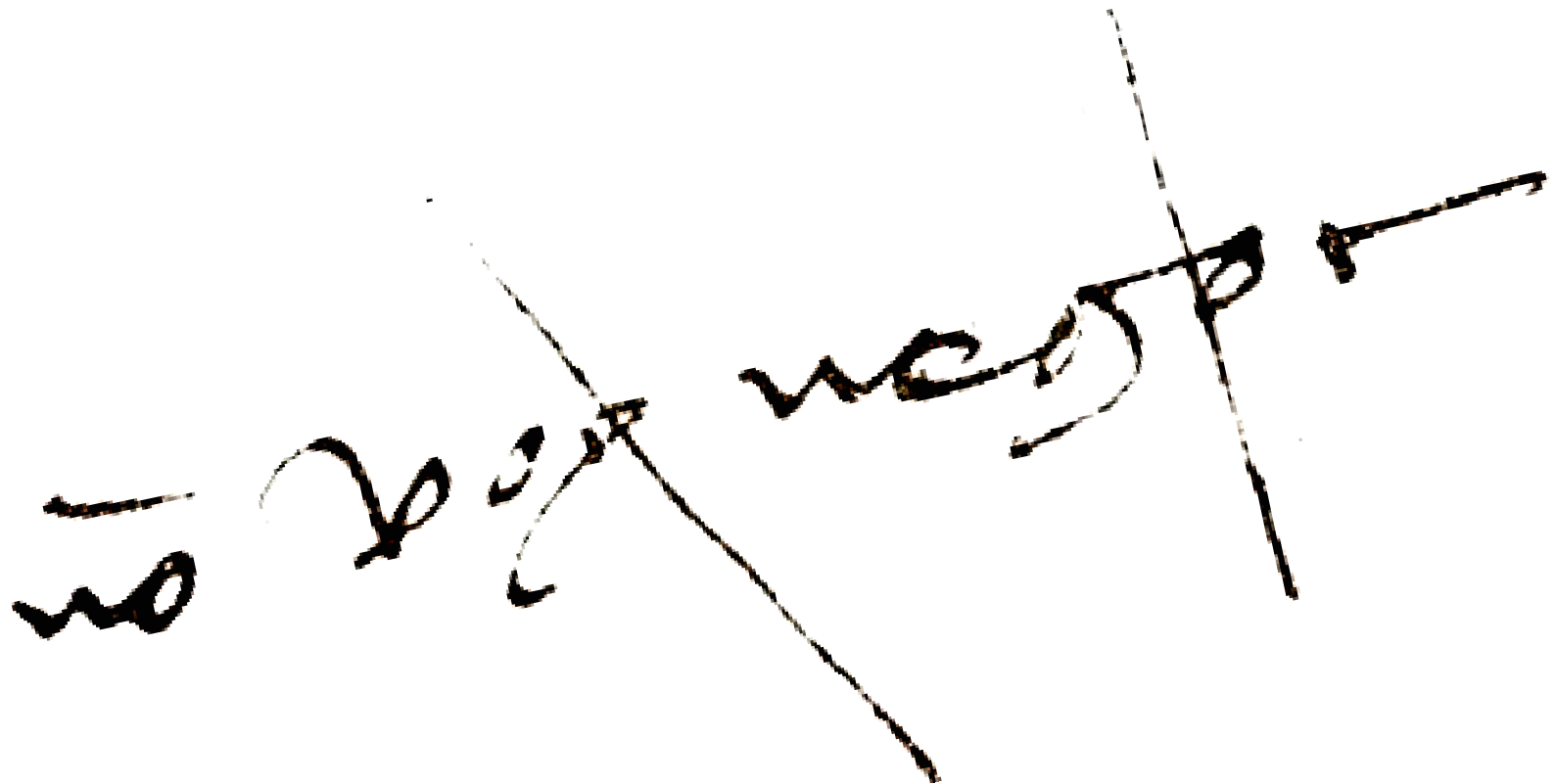

Libera di scrivere

Un percorso di sociologia della scrittura nella
Bergamo rinascimentale

3. Scritture al femminile

«La scrittura è una prerogativa maschile. Dove la scrittura non è patrimonio comune, è ben difficile che scrivano le donne. (...) Alle donne devono essere precluse tutte le attività che in qualche modo reggono o guidano la società, ed è indubbio che lo scrivere è tra queste. (...)

In tutte le culture la necessità di istruire una donna non è mai pari a quella di istruire un uomo. Una donna non ha bisogno di essere istruita, perché per i compiti istituzionali che la società le riconosce (procreare, allevare i figli, svolgere attività di sussistenza ma entro un orizzonte domestico, con scarsi contatti esterni) l'istruzione è inutile, forse anche dannosa (la donna potrebbe anche finire per fare cattivo uso dell'istruzione, mettendosi alla pari con l'uomo)».

(Giorgio Raimondo Cardona, *Antropologia della scrittura*, Torino 1981)

«Dio ha fatto la donna per l'obbedienza: da bambina deve obbedire alla nutrice, da fanciulla alla madre o a chi per lei, da maritata all'uomo, da monaca alla Regola dell'ordine. E allora che cosa occorre se non sapere cucire e ricamare? (...)

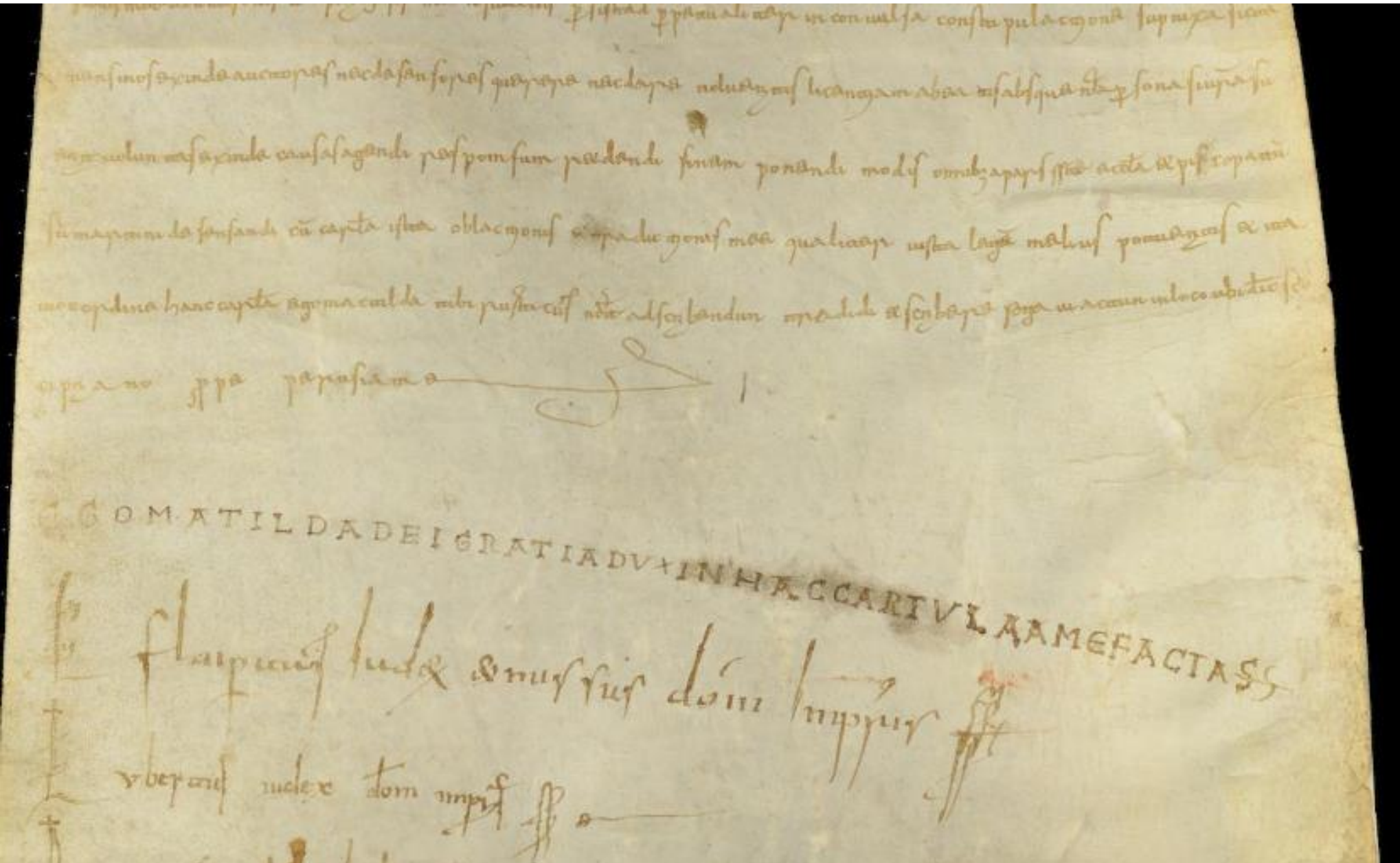
La donna non deve imparare a leggere né a scrivere, se non per diventare monaca, perché dal leggere e dallo scrivere delle donne molti mali sono venuti».

(Philippe de Navarre, *Les quatre âges de l'homme*, metà XIII secolo)

Codice Guta-Sintram (Alsazia, XII secolo)

Matilde di Canossa (1146-1115)

MATILDA	DEI
GRATIA	SI
Q'D	EST
	SS

Suor Lisa Baldovinetti (Firenze, 1477)

374

- xhs -

Honorevole Signora col. Orteso y v. i. basciata de lepratae nre visarellao agrao
come esoma gra difa cosa ch' piaccia alla v. signora. due ch' lepratoe. elmoastreo
sono al v. domado. cura aradomadia. Insieme chero co messe. 5. faculle adene
proterre. co assu. muato emuro. y grade necessita de naucua elmoastreo. due
ch' no fia rimase grade disigno. So fo ch' voi fier huo pieno d'aita. edi disire
nre el signore viggim adotta apra caruati e v. facto popu facta addi 8
daprile. 1477.

S. Lisa Baldovinetti
altre ides disio go
uam imp -

Lucrezia Borgia (1480-1519)

he mio vnico desiderio: Circha le altre cose ch'he nego
fanno: dalle predicti soi oratori come dell'gentilissimi meriti
do certa vna Il Magna sia del tutto certificata oportuna
mente alla cui cui bona gra basando le mano vniel
mente mercomando de roma adi viii de ottobre (1501
De vna Il Magna

obediens^{ma} figliola e seruitrice
Lucretia esten de borja

Il quaderno di confessioni di Bellezza Orsini (1528)

Al nome d(e) Dio io Belleze de Agnelo Ursini d(e) Collevicio faccio
mano propria questa carta che me l'ha fatta fa lu pricuratore, e
dirrove tutte le mee culpe che so' stata e so' fatuciera; e la farra-
io p(er) p(er)donanza d(e) li granni mali che aio fatto che me moro d(e)
dolore, e mo non guardate ala gnurantia d(e) lo scivere.

«Al nome d(e) Dio, io Belleze de Agnelo Ursini d(e) Collevicio faccio
mano propria questa carta, che me l'ha fatta fa lu pricuratore, e
dirrove tutte le mee culpe, che so' stata e so' fatuciera; e la farra-
io p(er) p(er)donanza d(e) li granni mali che aio fatto, che me moro d(e)
dolore. E mo non guardate ala gnurantia d(e) lo scivere».

Maddalena pizzicarola in Trastevere (1523-1537)

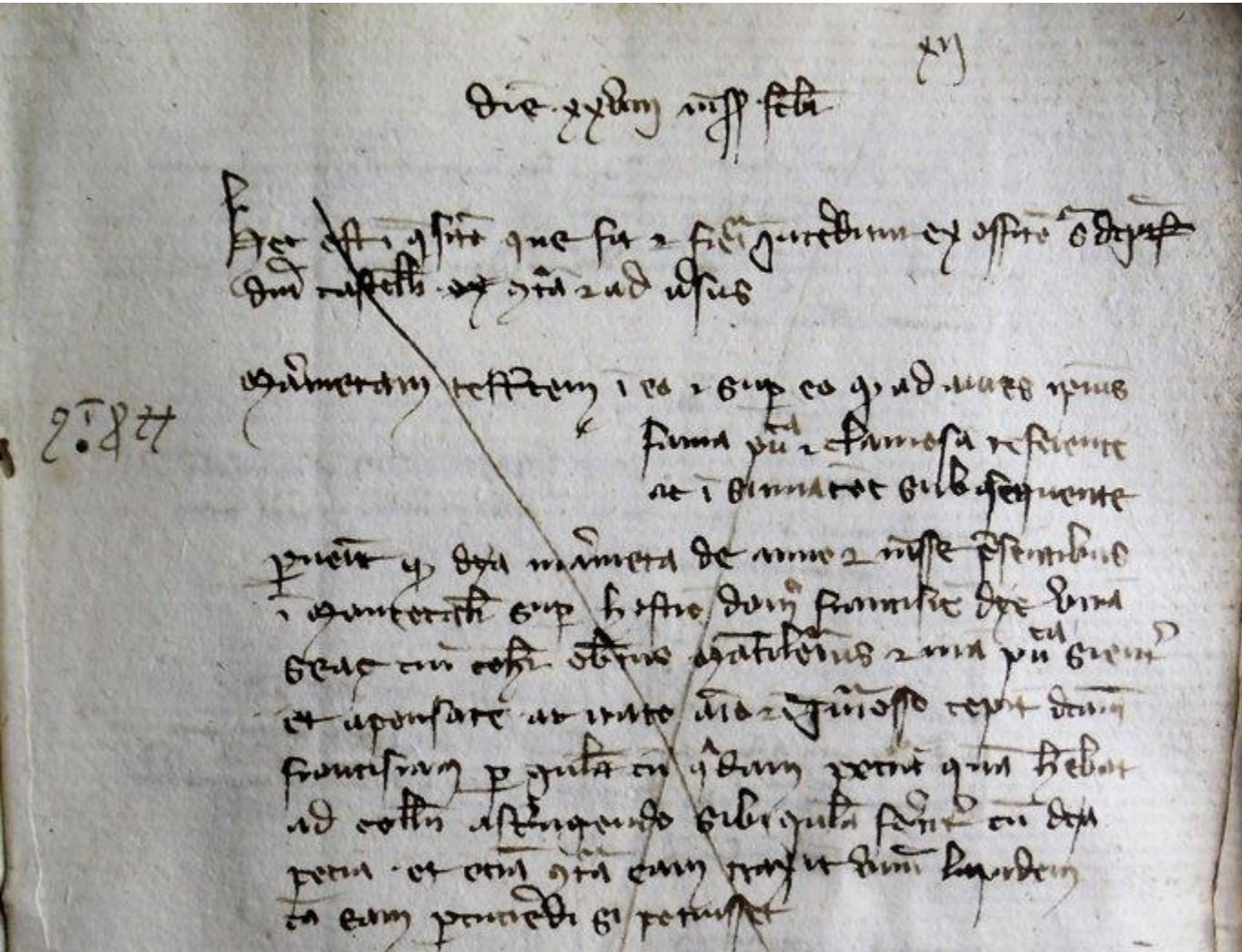
adi 23 de febraro 1523
 Jo madona madona madaleda
 & madona madaleda benedicta July 20
 per parte de mas. or. summa adli fo.
 p. n. d. et ic. n. m. da lugo ho
 scripto et sette scripto de mia
 p. n. m. m. a. n. o. m. p. s. e. n. t. i. a.
 de benedictine dicto san. p. n. m. l. e.
 ✓
 Josephini da lugo
 Ho la dicta benedicta ha hamuto
 in q. p. u. o. l. t. e. d. a. l. a. d. i. c. t. a. m. a.
 d. o. n. a. m. a. d. a. l. e. n. a. Cart. 1. o.
 Ho la dicta benedicta ha hamuto da lugo
 madona madaleda in q. u. o. l. t. e. July. 7
 Ho la dicta benedicta ho. b. e. s. d. i. 2. 5
 d. a. p. p. o. s. i. t. d. a. d. i. c. t. a. m. a. d. o. n. a.
 m. a. d. a. l. e. n. a. Cart. 4.
 Ho benedicta ha hamuto.
 d. e. l. l. a. s. o. p. r. a. d. e. l. l. a. July 4. c. i. t. e. 23
 N. a. r. t.

adi 3 de febraro 1523
 Jo. s. i. o. f. e. l. i. o. l. i. b. o. m. a. r. g. a. n. i.
 o. u. e. r. e. r. e. c. e. p. t. u. m. d. a. m. a. d. a. l. e. n. a.
 m. a. d. a. l. e. n. a. c. e. p. t. u. m. d. e. r. o. s. c. i. o. d. o. c. a. t. e.
 t. r. e. m. i. l. l. i. q. u. a. l. i. g. e. n. t. i. o. p.
 p. a. r. t. e. d. e. d. o. c. a. t. e. s. e. x. m. i. l. l. i.
 z. a. p. e. n. d. e. n. t. u. m. d. i. t. o.
 r. o. s. c. i. o.
 Jo. s. i. o. l. i. b. o. m. a. r. g. a. n. i.
 & p. i. u. m. o. r. e. c. e. p. t. u. m. d. a.
 l. l. a. s. o. p. r. a. d. e. l. l. a. c. o. l. l. i. m. e. n. t. i.
 q. u. e. r. e. n. t. o. o. i. o. c. e. c. o. r. a. d. i.
 q. u. a. l. i. s. o. n. t. o. p. p. o. r. t. a. d. e. l. l. a.
 c. o. t. o. m. e. s. t. r. o. b. u. r. g. e. n. s. i. o.
 m. o. r. t. o. d. i. c. t. o. c. i. t. e. 24.
 & p. i. u. m. o. r. e. c. e. p. t. u. m. d. a.
 l. l. a. s. o. p. r. a. d. e. l. l. a. c. o. l. l. i. m. e. n. t. i.
 t. r. e. m. i. l. l. i. c. a. n. t. o. d. u. c. a. t. o.
 d. i. c. t. i. p. o. l. o. c. a. t. o. p. e. n. n. i.
 l. o. i. n. g. u. a. r. e. t. l. e. b. o. n. i.
 r. o.
 & p. i. u. m. o. r. e. c. e. p. t. u. m. d. a.
 q. u. a. l. i. s. o. n. t. o. p. p. o. r. t. a. d. e. l. l. a.
 c. o. t. o. m. e. s. t. r. o. b. u. r. g. e. n. s. i. o.
 c. o. m. p. m. e. l. i. o. t. r. a. s. t. e. v. e. r. e.
 f. o. l. o. c. a. t. o.

A di 20 de nouembro 1527
 Jo. t. o. m. a. s. d. e. l. l. i. c. a. u. a. l. i. e. r. i. f. o. f. e. d. e.
 d. e. a. u. e. r. r. e. c. e. p. t. u. m. d. a. m. a. d. o. n. a.
 m. a. d. a. l. e. n. a. p. i. z. z. i. c. a. r. o. l. a. p. c. o. m. m. e.
 d. e. l. c. a. s. o. s. c. u. d. i. n. o. u. t. a. b. u. o. n.
 c. o. r. t. o. c. i. t. e. s. c. u. d. i. ————— 9
 & p. i. u. m. h. o. r. e. c. e. p. t. u. m. d. a. l. o. n. s. o. p. r. a. d. e. l. l. a.
 m. a. d. o. n. a. m. a. d. a. l. e. n. a. q. u. e. c. o. r. t. o. d. e. l. l. a. s. o.
 a. b. o. c. o. r. t. o. s. e. n. d. i. d. u. r. i. a. d. i. u. m. i. l. l. i.
 p. d. u. c. a. t. o. ————— 10
 A di 12 de decembro
 Jo. t. o. m. a. s. d. e. l. l. i. c. a. u. a. l. i. e. r. i.
 c. o. n. f. e. s. s. o. a. u. e. r. r. e. c. e. p. t. u. m. d. a.
 m. a. d. o. n. a. m. a. d. a. l. e. n. a.
 s. c. u. d. i. s. e. t. t. e. ————— 7
 A di 23 de febraro 1527
 Jo. t. o. m. a. s. d. e. l. l. i. c. a. u. a. l. i. e. r. i.
 c. o. n. f. e. s. s. o. a. u. e. r. r. e. c. e. p. t. u. m.
 d. a. l. a. c. a. s. o. p. r. a. d. e. l. l. a. a. b. o. c. o. r. t. o.
 p. s. c. u. d. i. d. u. r. i. ————— 10
 & p. i. u. m. h. o. r. e. c. e. p. t. u. m.
 d. e. l. l. a. s. o. p. r. a. d. e. l. l. a.
 d. u. e. s. s. c. u. d. i. p. c. i. t. e.
 A di 7 de genaro 1530
 p. i. u. m. o. r. e. c. e. p. t. u. m. d. o. n. o. 8. 6
 a. d. i. 15

& p. i. u. m. r. e. c. e. p. t. u. m. s. c. u. d. i.
 c. i. n. q. u. e. d. a. l. l. a. s. o. p. r. a. d.
 i. c. t. a. m. a. d. o. n. a. m. a. d. a. l. e. n. a.
 a. u. t. i. n. o. u. e. d. i. d. e.
 g. e. n. n. a. r. o. a. b. u. o. n. c. o. r. t. o.
 1530 ————— 5
 p. i. u. m. o. r. e. r. e. c. e. p. t. u. m.
 p. p. o. t. o. i. o. i. n. n. e. n. t. i. p. e. r.
 c. a. s. a. n. r. e. a. s. c. u. d. i. s. e. t. t. e. 7
 = 100
 = 102
 a. d. 2. f. e. b. r. a. r. o. 1533
 Jo. s. i. o. f. e. l. i. o. p. i. z. z. i. c. a. r. o. l. a.
 & b. a. r. t. o. c. o. s. t. i. d. e. p. e. n. n. o.
 s. o. n. o. p. a. g. a. t. o. p. e. r. u. n. o. m. e. g. l. i.
 d. u. i. u. m. c. o. s. t. o. p. e. n. n. o.
 & g. i. o. r. a. m. m. a. b. a. l. e. r. i.
 p. e. n. n. o.

Processo per una lite tra donne (Piemonte, 1355)

Die XXVIII mensis february.

Hec est inquisitio que fit et fieri intenditur ex officio supradicti domini castellani et adversus

Marinetam Testricem. In eo et super eo quod ad aures ipsius, fama publica et clamosa referente ac insinuante sibi sequente, pervenit quod dicta Marineta, de anno et mense presentibus, in Montechalerio, super hostio domus Francisie (...), scienter et apensate ac irato animo et iniurioso, cepit dictam Francisiam per gulam cum quadam petiam quam habebat ad collum, astringendo sibi gulam cum dicta, et etiam contra eam traxit unum lapidem, causa eam percutiendi si potuisset.

